

การช้อนนิทานกับการนำเสนอคำสอนในวรรณคดีชาตคของไทย*

Frame Story and Teachings Assertion in Thai Jātaka Literature

ทศพล ศรีพุ่ม**

Thosapol Sripum

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาการนำเสนอคำสอนผ่านการช้อนนิทานในวรรณคดีชาตคของไทย 9 เรื่อง ได้แก่ สรรพสิทธิชาตค ทุกัมมานิกชาตค สุรัพพชาตค ศรีวิชัยชาตค ธัญชัยบัณฑิตชาตค นกกระจาบทกลอนสวด ลิลิตศรีวิชัยชาตค สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และ ปทุมชาตคกว่าด้วยกลแห่งสตรี ผลการศึกษาพบว่า วรรณคดีชาตคเหล่านี้ใช้การช้อนนิทานเพื่อนำเสนอหลักธรรมทางพุทธศาสนาในเรื่องปัญญา การคบคน กรรมวิบาก และการบำเพ็ญจิต และแสดงให้เห็นปัญญาวารมีของพระโพธิสัตว์ การช้อนนิทานมีทั้งเพื่อบังคับคำถาม เพื่อเป็นอุทาหรณ์ เพื่อแสดงอดีตชาติและเพื่ออธิบายเปรียบเทียบ ซึ่งทำให้การนำเสนอคำสอนมีการผูกเรื่องให้มีเงื่อนไขซับซ้อนชวนติดตาม กระตุ้นให้เกิดการตีความคำสอนและ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การช้อนนิทานในวรรณคดีชาตคของไทย” โดยมีอาจารย์ ดร.อาทิตย์ ชีรวณิชกุล เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ผู้วิจัยขอขอบพระคุณโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาที่สนับสนุนการวิจัยครั้งนี้.

** นิสิตระดับปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ติดต่อได้ที่: poetic.slave9@gmail.com

แสดงให้เห็นตัวอย่างคำสอนหลากหลาย การซ้อนนิทานจึงเป็นกลวิธีที่กระตุ้นให้ผู้เสพได้ใช้ปัญญาพิจารณาสาระของคำสอนได้อย่างน่าสนใจ

คำสำคัญ: วรรณคดีชาดกของไทย; การซ้อนนิทาน

Abstract

This article aims to study teachings assertion by using frame story technique in nine Thai Jātaka literatures: *Sapphasit Chadok*, *Thukammanik Chadok*, *Surappha Chadok*, *Srivichai Chadok*, *Thananchai Bandit Chadok*, *Nok Krajab Klonsuad*, *Lilit Srivichai Chadok*, *Sapphasit Kamchan* and *Pathum Chadok Waduai Kol Haeng Satri*. The result shows that these Jātaka literatures use frame story to assert four Buddhist teachings which are teaching of wisdom, teaching of relationship, teaching of karma's result and teaching of spiritual meditation. These texts also use frame story to demonstrate Bodhisattva's Paññāpāramī. The frame story in these texts can be categorized by purpose into four types: frame story for questioning, frame story for exemplification, frame story for expression of one's past life, and frame story for metaphorical-explanation. The various uses of the frame story make the storytelling more complex and, consequently, fascinating. The technique encourages the reader to interpret the teachings, and illustrates varieties of them in the stories. In conclusion, this study reveals that the frame story is used in Thai Jātaka literatures to enable the reader's mind to understand the texts more thoroughly and efficaciously.

Keywords: Thai Jātaka literature; frame story

บทนำ

ชาตก คือเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังเป็นพระโพธิสัตว์ เวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏเพื่อบำเพ็ญบารมีสำหรับบรรลुพระโพธิญาณ พระพุทธเจ้าทรงนำชาตกมาเล่าเพื่อสอน เนื้อเรื่องของชาตกจึงเป็นเรื่องที่แสดงความเป็นวีรบุรุษของพระโพธิสัตว์ซึ่งเชื่อมโยงกับลักษณะเด่นของพระพุทธองค์ และช่วยแสดงคำสอนทางพระพุทธศาสนาอันเป็นคติในการดำเนินชีวิตด้วย (ฐานิสร์ ชาคริตพงศ์, 2537: 53-54)

วรรณคดีชาตกของไทยที่แต่งเลียนอรรถกถาชาตก ยังคงลักษณะข้างต้นไว้ คือแต่งเป็นเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ที่ต้องผจญกับอุปสรรคต่างๆ ส่วนใหญ่มีองค์ประกอบของชาตกตามต้นแบบ ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ คาลา และ สโมธาน เว้นแต่ส่วนอธิบายไวยากรณ์ (ศักดิ์ศรี แยมันตดา, 2545: 47) แม้ในชั้นหลังการเล่าเรื่องจะเน้นความสนุกสนานแบบนิทานมหัศจรรย์มากขึ้น แต่ด้วยลักษณะเรื่องที่มีตัวละครหลักเป็นพระโพธิสัตว์ ก็ยังเอื้อให้ผู้เล่านิยายประเภทนี้ตีความแนวคิดในเชิงคติธรรมได้ (กิงแก้ว อัดถากร, 2516: 16 อ้างถึงใน สายวรคุณ น้อยนิมิตร, 2542: 1)

การนำเสนอคำสอนในวรรณคดีชาตกมีหลายกลวิธี เช่น การตั้งปุจฉา-วิสัชนา การใช้ความเปรียบ การอ้างถึง เป็นต้น (สายวรคุณ น้อยนิมิตร, 2542: 170, 199-200) แต่กลวิธีหนึ่งที่พบว่ายังไม่มีผู้ศึกษาให้ชัดเจนคือ การซ้อนนิทาน (frame story) หรือที่เรียกอีกอย่างว่า การเล่าเรื่องแบบนิทานซ้อนนิทาน (tales within tales)

การซ้อนนิทานเป็นกลวิธีที่ให้ตัวละครในวรรณคดีเล่านิทานให้ตัวละครอื่นในเรื่องฟัง (พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 2545: 414) ประกอบด้วยเรื่องเล่า 2 ชุด คือ นิทานหลักและนิทานซ้อน กลวิธีนี้มีต้นเค้ามาจากรรณคดีอินเดีย เรื่องที่รู้จักแพร่หลายทั่วไปเช่น ปญจตันตระ หิโตปเทศ เวตาลปัญจวิงศติ เป็นต้น ในการศึกษานิทานอุทาหรณ์ของกุสุมา

รัชสมัย (2525: 12-13) ได้อธิบายไว้ว่า การซ้อนนิทานเป็นกลวิธีที่กวีอินเดียนิยมนำมาใช้เล่าเรื่อง โดยเรียงร้อยนิทานเข้าไว้ในนิทานหลักที่แต่งขึ้นใหม่ มีลักษณะเหมือนการร้อย “ลูกปัด” ส่วนเรื่องที่น่ามาร้อยก็จะกลายเป็น “คลังนิทาน” ให้แก่กวีรุ่นหลัง คำสอนที่ปรากฏในวรรณคดีเหล่านี้มักเป็นหลักนิติศาสตร์ในการทำงานและนำเล่ห์กลแก่ผู้ปกครองเป็นสำคัญ

ในวรรณคดีไทย ผู้วิจัยพบวรรณคดีที่มีการซ้อนนิทานเช่นกัน วรรณคดีที่พบมีลักษณะและที่มาหลากหลาย บางเรื่องมีต้นเค้ามาจากวรรณคดีสันสกฤต เช่น **ปักษีปกรณัม นนทกปกรณัม** บางเรื่องรับมาแต่งเป็นสำนวนใหม่ เช่น **เวตาลปกรณัม เสียวสวาด** หรือบางเรื่องเป็นเรื่องที่แต่งขึ้นใหม่ทั้งหมด เช่น **นางนพมาศ** เป็นต้น

ในบรรดาวรรณคดีไทยเหล่านี้ มีวรรณคดี 9 เรื่องที่มีลักษณะร่วมกันเด่นชัดคือแต่งเป็นวรรณคดีชาตก มีพระโพธิสัตว์เป็นตัวละครสำคัญและมีจุดประสงค์ในการสอนอย่างชัดเจน ได้แก่ **สรรพสิทธิชาตก ทุกัมมานิกชาตก สूरพภชาตก ศรีวิชัยชาตก ธัญชัยบัณฑิตชาตก ลิลิตศรีวิชัยชาตก นกกระजाบกลอนสวด สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และ ปทุมชาตกว่าด้วยกลแห่งสตรี** ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาว่า คำสอนที่ปรากฏในวรรณคดีชาตกที่มีการซ้อนนิทานเป็นคำสอนเรื่องใด และการซ้อนนิทานในวรรณคดีดังกล่าวช่วยให้การนำเสนอคำสอนนั้นน่าสนใจอย่างไร

คำสอนในวรรณคดีชาตกของไทยที่มีการซ้อนนิทาน

ลักษณะเด่นของการซ้อนนิทาน คือ การนำเสนอแนวคิดคำสอนของวรรณคดีผ่านการเล่านิทานของตัวละคร โดยเชื่อมโยงแนวคิดจากนิทานซ้อนมาเสริมให้ประเด็นคำสอนของนิทานหลักชัดเจนขึ้น ดังที่กุสุมา รัชสมัย (2525: 53) กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “แนวเรื่องของนิทานหลัก...มีความสำคัญในการกำหนด

ประเภทของนิทานที่กวีดึงมาจาก “คลังนิทาน” นั้น เพราะวัตถุประสงค์ของนิทานจะเปลี่ยนไปตามแนวเรื่องหลัก”

ผู้วิจัยพบว่า โดยรวมแล้ววรรณคดีชาตกทั้ง 9 เรื่องมุ่งนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัญหาเป็นสำคัญ โดยมีแนวคิดอื่นๆ เป็นส่วนย่อยหรือประกอบอยู่กับแนวคิดเรื่องปัญหา แนวคิดหลักที่ปรากฏวรรณคดีชาตกของไทยที่มีการชอ่นนิทานทั้ง 9 เรื่องมีดังนี้

- 1) **สรรพสิทธิชาตก** มุ่งเสนอให้เห็นปัญหาบารมีของพระโพธิสัตว์ ซึ่งสามารถแก้ไขบททดสอบที่ผู้อื่นไม่สามารถกระทำได้
- 2) **ทุกัมมานิกชาตก** มุ่งเสนอว่าการคบคนพาลย่อมนำภัยมาสู่ตน ผู้มีปัญญาจึงสมควรหลีกเลี่ยงให้ห่างไกล
- 3) **สุรพภชาตก** มุ่งเสนอให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญา สามารถถ่ายทอดคำสอนของพระองค์ให้ผู้อื่นยอมรับได้โดยง่าย
- 4) **ศรีวิชัยชาตก** มุ่งแสดงทานบารมีของพระโพธิสัตว์ที่ได้กระทำการบารมีอย่างยิ่งใหญ่เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ และยังแสดงให้เห็นปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ในการแก้ไข้ปัญหาและบททดสอบต่างๆ
- 5) **ธัญชัยบัตติชาตก** มุ่งแสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ ผู้ใช้ปัญญาในการสั่งสอนและแก้้ปัญหาต่างๆ
- 6) **ลิลิตศรีวิชัยชาตก** มุ่งเสนอความเป็นผู้มปัญญาของพระโพธิสัตว์ผ่านการแก้ไข้บททดสอบ
- 7) **นกกระจาบกลอนสวด** มุ่งเสนอว่าการใช้ปัญญาต้องกำกับด้วยสติ ไม่เช่นนั้นจะเกิดภัยแก่ตนเอง และนำเสนอภาพของพระโพธิสัตว์ที่เป็นผู้มปัญญา ยิ่ง สามารถแก้ไข้บททดสอบที่ผู้อื่นไม่สามารถกระทำได้
- 8) **ปทุมชาตกว่าด้วยกลแห่งสตรี** มุ่งแสดงให้เห็นโทษของหญิงร้ายว่าเป็นผู้มีมารยาทมาก ชายที่อยู่ใกล้ชิตต้องระมัดระวัง ไม่เช่นนั้นจะเกิดภัยแก่ตนเอง
- 9) **สรรพสิทธิ์คำฉันท์** นำเสนอภาพพระโพธิสัตว์ผู้มปัญญา สามารถคลี่คลายบททดสอบและเอาชนะศัตรูด้วยวิชาความรู้ของพระองค์

จะเห็นว่าแนวคิดเรื่องปัญญาเป็นแนวคิดสำคัญที่วรรณคดีกลุ่มนี้มีร่วมกัน ทั้งในแง่ที่แสดงให้เห็นพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญายิ่ง และแสดงให้เห็นคุณค่าของปัญญาที่ใช้ในการแก้ปัญหาด้วย อย่างไรก็ดี แนวคิดเหล่านี้ไม่สามารถนำเสนอให้ชัดเจนผ่านนิทานหลักฝ่ายเดียว แต่ต้องใช้นิทานซ้อนสนับสนุนเพื่เน้นย้ำและขยายความคำสอนให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณานิทานซ้อนเรื่องต่างๆ ประกอบ ผู้วิจัยพบว่าแนวคิดของนิทานซ้อนส่วนใหญ่สอดคล้องกับแนวคิดของนิทานหลัก ดังจะประมวลแนวคิดของทั้งนิทานหลักและนิทานซ้อนมานำเสนอเปรียบเทียบในรูปแบบตารางเพื่อให้เห็นชัดเจน ดังนี้

เรื่อง	แนวคิดของนิทานหลัก	แนวคิดของนิทานซ้อน		
		นิทานที่ซ้อนในต้นเรื่อง	นิทานที่ซ้อนในกลางเรื่อง	นิทานที่ซ้อนในท้ายเรื่อง
สรรพสิทธิชาดก	พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาในการแก้ไขบททดสอบ	-	-	นิทานซ้อน 3 เรื่อง ว่าด้วยโทษของกามราคะที่นำภัยมาสู่หมู่คณะ
ทุกัมมานิกชาดก	การคบคนพาลย่อมทำให้เกิดภัยแก่ตนเอง	-	-	นิทานซ้อน 4 เรื่อง ว่าด้วยโทษของการรับใช้เจ้านายผู้ไม่รอบคอบ
สุรัพพชาดก	พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาในการสอน	-	นิทานซ้อน 4 เรื่อง ว่าด้วยโทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิต	-

เรื่อง	แนวคิดของนิทานหลัก	แนวคิดของนิทานซ้อน		
		นิทานที่ซ้อนในต้นเรื่อง	นิทานที่ซ้อนในกลางเรื่อง	นิทานที่ซ้อนในท้ายเรื่อง
ศรีวิชัย ชาดก	แนวคิดหลัก - พระโพธิสัตว์ได้กระทำทานบารมีที่ยิ่งใหญ่เพื่อพระโพธิญาณ แนวคิดรอง - พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาในการแก้ไขปัญหา	นิทานซ้อน 1 เรื่อง ว่าด้วยคุณของความซื่อสัตย์ที่ช่วยปกป้องผู้ที่ถือสัตย์	นิทานซ้อน 7 เรื่อง ว่าด้วยโทษของกิเลสชนิดต่างๆ ที่ส่งผลแก่ผู้กระทำ และนิทานซ้อนอีก 1 เรื่อง นำเสนอการแสวงหาความรู้อย่างมีสติ	-
ธัญชัย บัณฑิต ชาดก	พระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาในการสอน	-	นิทานซ้อน 9 เรื่อง มีแนวคิดดังนี้ - นิทาน 3 เรื่องว่าด้วยคุณของกุศลกรรม - นิทาน 1 เรื่องว่าด้วยโทษของความอกตัญญู - นิทาน 1 เรื่องว่าด้วยการเลือกผู้ปกครอง - นิทาน 1 เรื่องว่าด้วยโทษของการคบคนพาล - นิทาน 3 เรื่องว่าด้วยคุณของการคบบัณฑิต	นิทานซ้อน 6 เรื่อง ว่าด้วยการละเว้นหลีกเลี่ยงหนีจากสิ่งที่เป็นโทษแก่ตน

เรื่อง	แนวคิดของ นิทานหลัก	แนวคิดของนิทานซ้อน		
		นิทานที่ซ้อน ในต้นเรื่อง	นิทานที่ซ้อน ในกลางเรื่อง	นิทานที่ซ้อน ในท้ายเรื่อง
ลิลิต ศรีวิชัย ชาดก	พระโพธิสัตว์ เป็นผู้มีปัญญา ในการแก้ไข ปัญหา	-	-	นิทานซ้อน 1 เรื่อง ว่าด้วยคุณ ของปัญญาที่ ช่วยให้พ้นภัย
นก กระจาบ กลอนสวด	แนวคิดหลัก - การมีปัญญา ต้องมีสติคอย ควบคุม จึงจะ ไม่เป็นโทษต่อ ตนเอง แนวคิดรอง - พระโพธิสัตว์ เป็นผู้มีปัญญา ในการแก้ไข ปัญหา	นิทานซ้อน 4 เรื่อง ว่าด้วย โทษของกาม ราคะที่นำภัยมา สู่หมู่คณะ	-	-
ปทุม ชาดก ว่าด้วยกล แห่งสตรี	หญิงร้ายเป็นผู้ มีมารยา มาก บุรุษต้อง ระมัดระวัง	-	-	นิทานซ้อน 21 เรื่อง ว่าด้วย มารยาสตรี ที่นำภัยมาสู่ บุรุษ
สรรพสิทธิ์ คำฉันท์	พระโพธิสัตว์ เป็นผู้มีปัญญา ในการแก้ไข ปัญหา	นิทานซ้อน 3 เรื่อง ว่าด้วย โทษของกาม ราคะที่นำภัยมา สู่หมู่คณะ	-	-

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีความเชื่อมโยงกันระหว่างแนวคิดของนิทานหลักกับนิทานซ้อน นิทานซ้อนในวรรณคดีชาดกบางเรื่องจะช่วยเสริมให้แนวคิดของนิทานหลักชัดเจนขึ้น เช่น **ทุกัมมานิชาดก**มุ่งเสนอแนวคิดเรื่องโทษของการคบคนพาล แนวคิดในนิทานซ้อนได้ช่วยจำเพาะเจาะจงว่าคนพาลที่ต้องการเน้นคือ ผู้ปกครองที่ขาดความรอบคอบ ส่วนวรรณคดีชาดกบางเรื่องตั้งแนวคิดไว้กว้างๆ เพื่อเปิดโอกาสให้นำเสนอแนวคิดรองได้หลายชุด เช่น **ธัญชัยบัณฑิตชาดก**มุ่งแสดงปัญญาวารมีของพระโพธิสัตว์ในการสั่งสอน นิทานซ้อนที่เล่าจึงสามารถนำเสนอแนวคิดได้หลายชุด เป็นการช่วยเน้นย้ำว่าพระโพธิสัตว์ทรงรู้คำสอนมากไปด้วย ทั้งนี้สามารถประมวลแนวคิดที่นำเสนอผ่านการซ้อนนิทานทั้งหมดจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มคือ คำสอนที่เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา และคำสอนที่แสดงปัญญาวารมีของพระโพธิสัตว์ มีรายละเอียดดังนี้

1. คำสอนที่เป็นหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา

หลักธรรมที่นำเสนอในวรรณคดีชาดกกลุ่มนี้ส่วนใหญ่เป็นหลักธรรมขั้นพื้นฐานที่มุ่งประโยชน์ในชีวิตประจำวัน ปรากฏอยู่ทั่วไปในพระสูตรและชาดกเรื่องต่างๆ รวมถึงวรรณคดีคำสอนอื่นๆ ของไทยด้วย จำแนกได้เป็น 4 เรื่องคือ หลักธรรมเรื่องปัญญา หลักธรรมเรื่องการคบคน หลักธรรมเรื่องกรรมวิบาก และหลักธรรมเรื่องการบำเพ็ญจิต มีรายละเอียดดังนี้

1.1 หลักธรรมเรื่องปัญญา

หลักธรรมเรื่องปัญญาที่ปรากฏมุ่งนำเสนอว่าปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้มนุษย์เอาชนะอุปสรรคต่างๆ ได้ โดยให้ความสำคัญแก่ปัญญาที่เป็นวิชาความรู้ทางโลก ใช้สร้างประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น หลักธรรมเรื่องนี้เป็นคำสอนที่ปรากฏมากที่สุด ปรากฏในเรื่อง **สรรพสิทธิชาดก** **สุรพฆชาดก** **ศรีวิชัยชาดก** **ธัญชัยชาดก** **ลิลิตศรีวิชัยชาดก** **นกกะจาบกลอนสวด** และ**สรรพสิทธิ์คำฉันท์**

ตัวอย่างการแสดงหลักธรรมเรื่องปัญญาใน**ลิลิตศรีวิชัยชาดก** มีนิทานซ้อนเรื่อง “สตรีมีปัญญา” กล่าวถึงสตรีนางหนึ่งใช้ปัญญาหลักเลี้ยง

อันตรายจากยักษ์ โจร และนักเลงผู้ฉ้อโกงระหว่างเดินทางผู้เดียว หรือใน**สุรพษาดก** มีนิทานเรื่อง “นางสนมมีปัญญา” กล่าวถึงนางสนมมีปัญญาเล่านิทานกลี้ยกล่อมพระราชผู้ดูร้ายไม่ให้สั่งประหารตนได้สำเร็จ

แนวคิดเรื่องปัญญาในวรรณคดีชาดกเหล่านี้มีจุดร่วมกันว่า การใช้ปัญญาจะช่วยให้อุดพ้นจากอันตรายและได้รับประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งทรัพย์สินเงินทองและเกียรติยศชื่อเสียง แต่ก็เน้นย้ำด้วยว่าต้องเป็นการใช้ปัญญาด้วยความสุจริต หากเป็นการใช้ปัญญาเพื่อฉ้อฉลหรือคดโกงผู้อื่น ย่อมเกิดผลร้ายแก่ตน ดังใน**ศรีวิชัยชาดก** มีนิทานซ้อนเรื่อง “สุนัขจิ้งจอกมีมนต์” กล่าวถึงสุนัขจิ้งจอกตระหนักรู้ว่าตนได้มนต์จากฤๅษี จึงนำบรรดาสัตว์ทั้งหลายไปรบกับมนุษย์ สุดท้ายพ่ายแพ้ถึงแก่ความตายทั้งหมด การใช้ปัญญาจึงต้องมีสติกำกับไม่ให้ใช้ไปในทางที่ผิดด้วย

1.2 หลักธรรมเรื่องการคบคน

การเลือกคบคนทั้งในฐานะมิตรสหาย คู่ครอง เจ้านาย หรือบริวารเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาให้รอบคอบ ด้วยเหตุว่าบุคคลเหล่านี้มีส่วนชักนำไปในทางที่ดีหรือร้ายก็ได้ หลักธรรมนี้นำเสนอทั้งเรื่องโทษของการคบคนพาลและคุณของการคบบัณฑิต ปรากฏเป็นแนวคิดหลักในเรื่อง**ทุกข์มานิกชาดก** และ**ปทุมชาดก**ว่าด้วยกลแห่งสตรี และเป็นแนวคิดรองในเรื่อง**สุรพษาดก** **ธัญชัยบัณฑิตชาดก** และ**ศรีวิชัยชาดก**

เรื่องโทษของการคบคนพาลเน้นย้ำว่าการคบคนพาลมีแต่ทำให้เกิดภัยขึ้นแก่ตนเอง ตัวละครคนพาลที่ปรากฏจำแนกได้เป็น 2 กลุ่มคือ คนพาลที่ไม่รอบคอบและหญิงร้าย

คนพาลที่ไม่รอบคอบมีทั้งที่เป็นเจ้านายและบริวาร คนกลุ่มนี้มักทำการสิ่งใดไม่ไตร่ตรองให้ถี่ถ้วน หากเป็นบริวารก็อาจทำให้การงานเสียหาย ดังในเรื่อง**ทุกข์มานิกชาดก** ซึ่งแสดงโทษของการรับใช้คนพาล พระโพธิสัตว์ถูกพระราชผู้ขาดความรอบคอบสั่งลงโทษ แต่มีผู้เล่านิทานกลี้ยกล่อมพระราชพระโพธิสัตว์จึงรอดชีวิต นิทานซ้อนที่เล่านี้ช่วยแสดงโทษของการรับใช้เจ้านายที่

ไม่รอบคอบ ในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นการตักเตือนพระราชินีเห็นโทษของความไม่รอบคอบด้วย เช่นเรื่อง “ชาวไร่กับพังพอน” ชาวไร่สามีภรรยาสังหารพังพอนที่ตนเลี้ยงไว้เพราะเข้าใจผิดว่าพังพอนกัดลูกของตนตาย เมื่อรู้ความจริง ทั้งสองจึงต้องเสียใจด้วยลูกและสัตว์เลี้ยง

ส่วนคนพาลที่เป็นบริวารนั้นมักทำงานไม่รอบคอบ ทำให้เกิดผลเสียแก่ส่วนรวม ดังในเรื่อง **สุริยพ侠传ก** พระโหราธิบดีแสดงคำสอนเรื่องโทษของการคบคนพาล มีนิทานเรื่อง “บุรุษบัณฑิต” กล่าวถึง ชายคนหนึ่งเลี้ยงคนพาลไว้เป็นบริวารคอยดูแลบ้านเรือน แต่เพราะความไม่รอบคอบของบริวารเหล่านั้น ละเลยจนไฟไหม้เรือน ทำบุตรของผู้เป็นนายถึงแก่ความตาย

ส่วนตัวละครหญิงร้าย เน้นลักษณะความเป็นผู้มีมารยาทมาก หลอกลวงชายที่เป็นคู่ครองให้เป็นทุกข์ ดังในเรื่อง **ปทุมชาติกว่าด้วยกลแห่งสตรี** พระโหราธิบดีถูกพระมเหสีของพระราชบิดาใส่ร้าย ทำให้พระองค์ถูกส่งลงโทษประหาร บรรดามন্ত্রীพยายามช่วยเหลือด้วยการเล่านิทานโน้มน้าวพระราชบิดานิทานที่เล่าแสดงโทษของหญิงร้ายที่ใช้มารยาทหลอกลวงชายให้หลงเชื่อ บางเรื่องแสดงลักษณะหญิงร้ายที่เป็นผู้มักมากในกามจนไม่คำนึงถึงความถูกต้อง ทั้งยังทำอุปายปกปิดความชั่วของตนจากสามี เช่น เรื่อง “นางมะลิการาชเทวี” กล่าวถึงนางมะลิการาชเทวีไม่อาจควบคุมกำหนดของตนได้ ไปเสพสมกับสุนัข แล้วทำกลปกปิดพระราชสามี บางเรื่องแสดงพฤติกรรมหญิงร้ายที่คิดร้ายแก่สามีของตน เช่น เรื่อง “นางมูลฉินทิก” กล่าวถึงนางมูลฉินทิกล่อลวงสามีไปให้โจรสังหารและเป็นชู้กับโจรนั้นแทน

ส่วนเรื่องคุณของการคบบัณฑิตมุ่งแสดงว่า การคบบัณฑิตย่อมเป็นประโยชน์แก่ผู้คบหา อาจช่วยเหลือให้รอดพ้นจากอันตรายได้ เช่น ใน **ธัญชัยบัณฑิตชาติก** พระโหราธิบดีแสดงคำสอนเรื่องประโยชน์ของการคบบัณฑิต ได้เล่านิทานซ้อนเรื่อง “ผลไม้พิษ” ประกอบ กล่าวถึงพ่อค้าทั้งหลายรอดชีวิตจากผลไม้พิษเพราะเชื่อฟังบุตรเศรษฐีผู้มีปัญญา นอกจากนี้ ในบางครั้งการคบบัณฑิตยังช่วยชักนำให้ผู้ที่มีความประพฤติดีขึ้น เช่นใน **สุริยพ侠传ก** พระโหราธิบดี

แสดงคำสอนเรื่องคุณของการคบบัณฑิตโดยเล่าเรื่อง “นางสนมมีปัญญา” กล่าวถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้ดูร้ายหันมาถือทศพิราชธรรมจนราษฎรสรรเสริญเพราะเชื่อคำสอนที่นางสนมผู้มีปัญญาแสดง

1.3 หลักธรรมเรื่องกรรมวิบาก

กรรมวิบาก หมายถึง ผลของการกระทำ หลักธรรมเรื่องนี้มุ่งเสนอว่า สัตว์ทั้งหลายย่อมได้รับผลของการกระทำที่ตนก่อไว้ แบ่งได้เป็นผลที่เกิดจากกุศลกรรม คือ การกระทำที่เกิดจากจิตอันดี ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น กรรมนั้นย่อมส่งผลดีแก่ผู้ปฏิบัติ และผลที่เกิดจากอกุศลกรรม คือ การกระทำที่เกิดจากความมั่งร้าย ก่อให้เกิดโทษแก่ผู้อื่น ย่อมย้อนมาส่งผลร้ายแก่ตนเองด้วย คำสอนเรื่องนี้เป็นคำสอนย่อยแทรกอยู่ในเรื่อง **ธัมมชัชยบัณฑิตชาดก ศรีวิชัยชาดก และนกกะจาบกลอนสวด**

กุศลกรรมที่นำเสนอผ่านการช่อนิทานเน้นการกระทำที่เป็น การปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา ดังใน **ธัมมชัชยบัณฑิตชาดก** พระโพธิสัตว์แสดงคำสอนเรื่องคุณของความกตัญญูและความซื่อสัตย์ โดยเล่า นิทานเรื่อง “แม่เสียกับแม่วัว” กล่าวถึงแม่เสียที่ยอมไว้ชีวิตแม่วัวกับลูกเพราะซาบซึ้งในความซื่อสัตย์ของแม่วัวและความกตัญญูของลูกวัว นอกจากนี้ ความศรัทธาในพระพุทธศาสนายังถือเป็นกุศลกรรมอย่างหนึ่ง ดังในวรรณคดีเรื่องเดียวกัน พระโพธิสัตว์แสดงคำสอนเรื่องคุณของการนับถือพระรัตนตรัย จึงเล่า นิทานเรื่อง “นายควาญช้าง” กล่าวถึงนายควาญช้างถูกงูกัด ก่อนตายระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย เทพารักษ์ในฝันไม่เห็นถึงความศรัทธา จึงช่วยนายควาญช้างให้ฟื้นชีวิต

ส่วนผลของอกุศลกรรมมุ่งแสดงให้เห็นว่า การกระทำที่เกิดจากกิเลสหรือขัดกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาย่อมก่อให้เกิดผลร้ายแก่ผู้ปฏิบัติ ปรากฏใน **ธัมมชัชยบัณฑิตชาดก** พระโพธิสัตว์ต้องการชี้โทษของความอกตัญญู จึงเล่านิทานเรื่อง “เทวัจฉวมาณพ” กล่าวถึงเทวัจฉวมาณพผู้ออกตัญญู อับอายที่ตนเรียนวิชาจากครูที่เป็นจันทาล ทำให้วิชาเสื่อมและถูกขับไล่ออกจากเมืองจน

ตรอมใจตาย นอกจากนี้ ยังมีนิทานที่เน้นย้ำว่าผลร้ายของอกุศลกรรมไม่ได้เกิดขึ้นแก่ตัวผู้ปฏิบัติเท่านั้น แต่ยังเกิดขึ้นแก่บุคคลรอบข้างด้วย เช่น ใน **นกกะจาบกลอนสวด** พระโพธิสัตว์เล่านิทานซ้อนเรื่อง “ลูกสาวนายโจร” กล่าวถึงลูกสาวนายโจรเป็นชู้กับชายหนุ่ม เมื่อความจริงเปิดเผย นายโจรจึงฆ่าตัวตายเพราะเสียใจ ลูกสาวนายโจรและชายหนุ่มนั้นก็ฆ่าตัวตายตามกันไปตามลำดับ นิทานเรื่องนี้จึงแฝงคำสอนให้เห็นว่าการประพฤติดีศีลธรรมส่งผลร้ายกระทบต่อทั้งตนเองและผู้อื่น

1.4 หลักธรรมเรื่องการบำเพ็ญจิต

หลักธรรมข้อนี้ต่างจากหลักธรรมเรื่องอื่นๆ เพราะเป็นหลักธรรมขั้นสูงที่เน้นการขัดเกลาจิตใจเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสโดยตรง ปรากฏในเรื่อง **ธัมมชัยบัณฑิตชาดก** ซึ่งพระโพธิสัตว์แสดงปัญญาแก่ปริศนาของพระอินทร์ หลักธรรมเรื่องนี้มุ่งนำเสนอว่า การบำเพ็ญจิตในพระพุทธศาสนามีลักษณะเป็นลำดับขั้นและเน้นความไม่มีตัวตนเป็นสำคัญ

เรื่องการบำเพ็ญจิตที่เป็นลำดับขั้นมุ่งนำเสนอว่า การบำเพ็ญจิตเริ่มต้นจากการขัดเกลาสภาวะจิตอย่างหายาไปเป็นสภาวะที่ละเอียดขึ้น จนกระทั่งกิเลสทั้งหมดได้ หลักธรรมนี้เน้นให้เห็นว่าการบำเพ็ญจิตในพระพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่มีระบบระเบียบ ช่วยให้ผู้ปฏิบัติธรรมรู้แนวทางและเกิดกำลังใจในการบำเพ็ญจิต ตัวอย่างเช่นนิทานซ้อนเรื่อง “บุรุษฟอกผ้า” กล่าวถึงนายช่างฟอกผ้าที่ฟอกผ้าหลายครั้ง จนผ้าขาวขึ้นเป็นลำดับ คำอธิบายหลังเล่านิทานจบได้เปรียบเทียบให้เห็นว่า การฟอกผ้าแต่ละครั้งแสดงสภาวะจิตของผู้บำเพ็ญเพียรมีการพัฒนาไปเป็นลำดับขั้น จากจิตของมนุษย์ปุถุชนไปจนกระทั่งเป็นพระอรหันต์

ส่วนเรื่องความไม่มีตัวตนมุ่งนำเสนอว่า กายของมนุษย์นั้นเป็นอนัตตา คือ ไม่มีตัวตน ประกอบด้วยขันธ์ 5 ได้แก่ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ดังนั้นผู้บำเพ็ญจิตจึงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ตัวอย่างนิทานซ้อนมีเรื่อง “บุรุษกับนางยักษ์” ชายผู้หนึ่งหลงสังวาสกับนางยักษ์จำแลงโดยเข้าใจว่าเป็นมนุษย์ธรรมดา เมื่อทราบความจริงจึงได้หนีไปจากนางยักษ์นั้น คำอธิบายนิทานได้

เปรียบเทียบว่าจิตของผู้ที่ตระหนักถึงความว่างเปล่าของสังขารก็เหมือนชายเกิดรังเกียจนางยักษ์ เมื่อชาวนั้นวิ่งหนี เปรียบเหมือนผู้บำเพ็ญจิตละความยึดมั่นในสังขาร

2. การแสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์

จากแนวคิดของวรรณคดีชาดกทั้ง 9 เรื่องจะเห็นได้ว่าบารมีที่นำเสนอผ่านการชอนนิทานอย่างโดดเด่นคือ ปัญญาบารมี โดยมุ่งแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญายิ่งกว่าผู้ใด และได้ใช้ปัญญานั้นทำประโยชน์ทั้งแก่พระองค์เองและผู้อื่น

การกระทำที่แสดงปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์อย่างเด่นชัด คือ การเล่านิทาน จากทั้ง 9 เรื่อง มีเรื่องที่พระโพธิสัตว์เป็นผู้เล่านิทานถึง 7 เรื่อง ในแต่ละเรื่องมีจุดประสงค์ในการเล่าแตกต่างกันไป จำแนกได้ตามจุดประสงค์เป็น 2 ลักษณะ คือ การเล่านิทานเพื่อแก้ไขบททดสอบและอุปสรรค และการเล่านิทานเพื่อสั่งสอน

การเล่านิทานเพื่อแก้ไขบททดสอบและอุปสรรคมุ่งแสดงให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์สามารถคลี่คลายปัญหาที่ไม่มีใครสามารถแก้ไขได้ เพื่อเน้นให้เห็นว่าพระองค์เป็นผู้มีปัญญาเหนือกว่าผู้อื่น สามารถคลี่คลายอุปสรรคต่างๆ ได้ด้วยความรู้และความเฉลียวฉลาดที่พระองค์มี การแสดงปัญญาบารมีลักษณะนี้สอดคล้องกับหลักธรรมเรื่องปัญญาดังกล่าวแล้วข้างต้น ตัวอย่างมีในเรื่อง**สรรพสิทธิชาดก** พระเจ้าอุสราขตั้งเงื่อนไขว่าจะยกพระธิดาให้ผู้ที่ทำให้นางยอมพูดด้วย มีกษัตริย์เป็นจำนวนมากพยายามมาทำบททดสอบนี้แต่ไม่สำเร็จ จนกระทั่งพระโพธิสัตว์สามารถใช้อุปายเล่านิทานและตั้งคำถามจากนิทานเพื่อยั่วให้นางพูดจนสำเร็จ ในตอนท้ายเรื่องพระเจ้าอุสราขได้ยกย่องปัญญาของพระโพธิสัตว์ว่า

...เธอเป็นพระราชอันประเสริฐ และทั้งประเสริฐกว่า
นระทั้งหลาย ทั้งมีคุณวิเศษและปัญญาความคิดอ่าน และมี
ความตรึกตรองและความเฉลียวฉลาดมาก เป็นผู้ตั้งอยู่ในธรรม

อึ่งเป็นผู้ประเสริฐกว่าพระราชาทรงหลายทั้งปวง และมีความ
ตรึงตรองอันกว้างล่งเสียซึ่งความตรึงตรองของพระราช
าทรงหลายมีประการต่าง ๆ และมีความตรึงตรองในธรรมอัน
ประเสริฐ ทั้งมีปัญญาความคิดดีกว่าพระราชาทรงปวง และมี
วาจาถ้อยคำเป็นที่รักใคร่ทำใจของเราให้ยินดี¹

(ปัญญาสชาดก เล่ม 1, 2549: 519-520)

หรือในเรื่องลิลิตศรีวิชัยชาดก พระโพธิสัตว์สามารถตอบปัญหาของ
นางศรีเวยยะกาได้อย่างถูกต้องจนนางพอใจยอมเป็นคู่ครองด้วย นางศรีเวยยะกา
ได้ยกย่องพระโพธิสัตว์ว่า

ภูวไนยอาจแจ้งบท	ปัญหา
สนองนุชโดยปรีชา	เชี่ยวชาญ
สี่ชายแลยักขา	สุรราช
บยิ่งหย่อนกันแล	กิจนั้นเสมอกัน ๆ
โถมสวรค์เสาวภาคย์ได้	เสาวนา
พระกล่าวปัญจบัญหา	แจ่มแจ้ง
เสมอแสงพระสุริยา	สว่างโลก
รอยกุศลหากแสรัง	สบทั่วปรีชา ๆ

ตสฺสา ปน อธิปาโย ในพระธิดาอธิบาย ใครว่าสิทธิ
ชายแต่งการ ผู้นั้นพาลโลภภาค มักมากตำถุษา แม้
ว่ารักษาเป็นสิทธิ ผู้นั้นจิตโลภอาหาร แม้ว่าใจพาลเป็นเจ้าของ
จิตจักปองโลภทรัพย์ แม้นับว่าสิทธิเศรษฐีบุตร บุรุษนั้นโลก
ภรรยา แม้จะสิทธิชายมาภายหลัง จิตจักหวังฝ่ายชู้ ท้าว
องค์นี้ยังผู้ กล่าวแก่เลิศชาย ๆ

(วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2533: 181-182)

¹ ตัวอย่างข้อความทั้งหมดที่ยกมาแสดงในบทความนี้สะกดตามต้นฉบับ.

ส่วนการเล่านิทานเพื่อสั่งสอนมุ่งแสดงให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์ทรงมีปัญญาในการสอนอย่างยิ่ง นิทานที่ทรงเล่าทำหน้าที่เป็นอุทาหรณ์อธิบายนามธรรมให้ปรากฏเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนเหมาะสมแก่บุคคลต่างๆ จุดเด่นของการแสดงปัญญาวรมีลักษณะนี้คือ พระโพธิสัตว์สามารถสอนผู้ที่สอนได้ยาก อันประกอบเทวดา กษัตริย์ พรหมมณเฑาะว์ เป็นต้น บางคนเป็นผู้มีทิฐิมานะ ดื้อรั้น บางคนมุ่งร้ายต่อพระโพธิสัตว์ แต่พระองค์ก็สามารถหาวิธีให้คนเหล่านั้นยอมรับนับถือในคำสอนของพระองค์ได้ ตัวอย่างเช่นในเรื่อง **ศรีวิชัยขาดก** พระเจ้าศรีวิชัยยกทัพพระยาร้อยเอ็ดเมืองมารบกับพระโพธิสัตว์ถึง 2 ครั้ง เมื่อพระองค์เอาชนะได้ จะแสดงคำสอนกล่อมเกลาจิตบุคคลเหล่านี้ ก็ทรงปฏิบัติอย่างให้เกิดประโยชน์ให้พระยาทั้งหลายซาบซึ้งนำพระทัยของพระองค์และรับฟังคำสอนที่พระองค์แสดงต่อได้ดีขึ้น จากนั้นก็ทรงเริ่มเล่านิทาน ตัวอย่างการบรรยายมีว่า

...พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า จำเดิมแต่เมื่อไป พระราชาทั้งปวงจงเป็นอิสระในแคว้นแคว้นของตนๆ พระองค์อย่าได้ทรงเบียดเบียนต่อไป ธรรมดาพระราชาทั้งหลายต้องทรงสันโดษแต่ในแคว้นแคว้นของตน ไม่ควรประทุษร้ายแคว้นแคว้นของพระราชาอื่น ควรยังมีธรรมให้ดำรงอยู่ พระเจ้าศรีวิชัยจึงตรัสว่า ตีละพ่อ พระราชาทั้งปวงจงเป็นอิสระตามสบาย เราทั้งหลายตกอยู่ในเงื้อมหัตถ์พ่อ พระมหาสัตว์สั่งพระราชาทั้งปวงว่า ท่านทั้งหลายจงไปแคว้นแคว้นของตนๆ อย่าประมาทประพฤติในราชธรรม 10 ประการ พระบรมโพธิสัตว์ทรงมอบแคว้นแคว้นของตนๆ เป็นต้นแก่พระราชาทั้งปวงอย่างนี้ เมื่อพระองค์จะประทานโอวาทแก่พระราชาแลพลนิกายเหล่านั้นจึงตรัสว่า มนุษย์ทั้งหลายหรือสัตว์บางพวกในโลก มีปกติใคร่ความเป็นผู้เป็นไปในอำนาจแห่งความโลก ความจะสันโดษด้วยสมบัติของตนด้วย...ตรัสดังนี้แล้วทรงนำเรื่องนี้มาเป็นอุทาหรณ์...[เริ่มเล่านิทานซ้อน]

(กรมหลวงชินวราลงกรณ, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, 2516: 95-96)

ส่วนใน**สุรพิภพชาติ** ชาย 2 คนวิวาทกันจึงมาขอให้พระโพธิสัตว์ช่วยตัดสิน ทั้งสองต่างคิดว่าตนฉลาดสามารถกล่าวเท็จเพื่อเอาชนะอีกฝ่ายได้ ฝ่ายหนึ่งอ้างว่าบิดาของตนเป็นปลา อีกฝ่ายอ้างว่าบิดาของตนเป็นนก พระโพธิสัตว์จึงย้อนอุบายนั้นด้วยการให้คนทั้งสองแสดงพฤติกรรมของสัตว์ที่ตนอ้าง เมื่อไม่สามารถทำได้ ทั้งสองจึงยอมจำนนและลดทิวียอมฟังคำสอนของพระโพธิสัตว์ จากนั้นพระโพธิสัตว์จึงเริ่มต้นแสดงคำสอนโดยใช้การเล่านิทานประกอบเพื่อขยายความ มีข้อความบรรยายเหตุการณ์นี้ว่า

[พระโพธิสัตว์] คิดแล้วจึงถามโจทก์จำเลยว่า ท่านทั้งสองยังจะตั้งอยู่ในคำตัดสินของเราและหรือ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งสองจะตั้งอยู่ในความวินิจฉัยของท่านจริงหละ ก็แต่ขออย่าให้ท่านตัดสินโดยเห็นแก่หน้าบุคคลเลย...บุรุษสองคนก็สนใจไม่สามารถทำตามคำตัดสินได้ พวกกันกราบไหว้พระโพธิสัตว์แล้วพูดว่า ข้าพเจ้าสองคนเป็นพาลเขลาหาปัญญาไม่ได้ มาวิวาทกันขึ้นก็เพราะว่าความโลภ โกรธ หลง เพราะเหตุนี้ขอท่านกรุณาอดโทษานุโทษให้แก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด พระโพธิสัตว์ก็ให้อโวทวาอย่าทำการวิวาทกันต่อ...

...ความไม่คบคนพาลด้วย ความคบบัณฑิตด้วย ความบูชาคนควรบูชาด้วย คุณสามข้อนี้เป็นมงคลสูงสุด จริ่งอยู่ความคบคนพาลยอมให้ถึงความพินาศในโลกนี้และโลกเบื้องหน้า ข้อนี้มีตัวอย่างเป็นที่อ้างดังต่อไปนี้ว่า [พระโพธิสัตว์เริ่มเล่านิทาน]

(**ปัญญาสชาติ เล่ม 2, 2549: 205-206**)

จากที่วิเคราะห์มาข้างต้น จะเห็นได้ว่าการช้อนนิทานช่วยเชื่อมโยงนิทานช้อนแต่ละเรื่องเข้ากับแนวคิดของนิทานหลัก การเล่านิทานในวรรณคดีชาติบางเรื่องเป็นการยกตัวอย่างประกอบแนวคิดคำสอนหลักของวรรณคดีชาติเรื่องนั้นโดยตรง ทำให้คำสอนชัดเจน เข้าใจง่ายขึ้น บางเรื่องแสดงแนวคิดที่ว่าพระโพธิสัตว์เป็นผู้มีปัญญาในการสั่งสอน ซึ่งช่วยเปิดพื้นที่ให้แก่การนำเสนอคำสอน

ย่อยต่างๆ ได้หลากหลาย เป็นการแสดงความสามารถของพระโพธิสัตว์ในการสอน สอดคล้องกับแนวคิดหลักของเรื่อง และเอื้อให้ผู้แต่งสอดแทรกคำสอนเพิ่มเติมเข้ามาได้ง่าย

อย่างไรก็ดี จะเห็นได้ว่าคำสอนที่ประมวลมาข้างต้นมีหลากหลาย แตกต่างกัน บางเรื่องเน้นแสดงผลของการกระทำ บางเรื่องเน้นแสดงลักษณะ บุคคลบางจำพวก ทั้งยังมีเหตุที่ทำให้เกิดการเล่านิทานต่างกัน การนำเสนอคำสอน ที่มีเนื้อหาและสาเหตุแตกต่างกันนี้มีวิธีการนำเสนอที่ต่างกัน เพื่อให้นำเสนอ คำสอนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทำให้ผู้เสพวรรณคดีเข้าใจและน้อมรับไปปฏิบัติให้ ได้มากที่สุด

วิธีการซ้อนนิทานเพื่อเสนอคำสอนในวรรณคดีชาดกของไทย

การซ้อนนิทานในวรรณคดีชาดกของไทยมีอยู่หลายลักษณะ ขึ้นอยู่กับ ลักษณะเนื้อหาของคำสอน การผูกเรื่อง และจุดประสงค์ในการเล่านิทานของตัวละคร เมื่อพิจารณาตามจุดประสงค์การเล่านิทานในวรรณคดีชาดกแต่ละเรื่อง สามารถ จำแนกประเภทของการซ้อนนิทานได้เป็น 4 กลุ่ม ได้แก่ การซ้อนนิทานเพื่อตั้ง คำถาม การซ้อนนิทานเพื่อเป็นอุทาหรณ์ การซ้อนนิทานเพื่อแสดงอดีตชาติ และ การซ้อนนิทานเพื่ออธิบายเปรียบเทียบ ทั้งนี้ การซ้อนนิทานที่ปรากฏมากคือ การ ซ้อนนิทานเพื่อตั้งคำถาม และการซ้อนนิทานเพื่อเป็นอุทาหรณ์ ส่วนการซ้อน นิทานเพื่อแสดงอดีตชาติและเพื่ออธิบายเปรียบเทียบปรากฏเฉพาะในเรื่อง**ธัญชัย บัณฑิตชาดก** มีรายละเอียดดังนี้

1. การซ้อนนิทานเพื่อตั้งคำถาม

การซ้อนนิทานลักษณะนี้เป็นการเล่านิทาน มีจุดประสงค์เพื่อตั้ง คำถามจากนิทานนั้นให้ตัวละครผู้ฟังตอบ ปรากฏใน**สรรพสิทธิชาดก ศรีวิชัย ชาดก นกกระจาบกลอนสวด ลิลิตศรีวิชัยชาดก และสรรพสิทธิคำฉันท์** วรรณคดีชาดกเหล่านี้มีการผูกบททดสอบเพื่อให้พระโพธิสัตว์แก้ โดยให้การเล่า นิทานเพื่อแสดงปัญญาของพระโพธิสัตว์

การที่สามีกิติ ยักษ์กิติ โจรทั้งหลายกิติ เศรษฐีบุตรกิติ บุรุษคนหนึ่งกิติ ได้ปล่อยนางไปตามอำเภอใจ จะควรกล่าวว่า ใครทำได้ยากแล่น่าอัศจรรย์กว่า พระมหาสัตว์จึงตรัสตอบว่า การที่บุรุษคนหนึ่งปล่อยนางเสีย ไม่เป็นของอันทำยากเย็นอันใด แลไม่น่าอัศจรรย์อันใด พระนางศรีเวยยะกาได้ทรงฟังพระโพธิสัตว์ ก็ทรงเลื่อมใสว่าบุรุษนี้มีปัญญามาก ก็เลออธิบายแห่งข้ออุปมาปัญหาของพระนางอย่างนี้ ผู้ใดกล่าวว่าสามีกิติเก่งช่าง

ปล่อยนางไปได้ ผู้นั้นมีความโกรธเป็นปกติแลโลกในกาม ผู้ใดกล่าวว่ายักษ์เก่งกว่า ผู้นั้นโลกในโภชนาหาร ผู้ใดกล่าวว่าโจรออกจะเก่ง ผู้นั้นเป็นคนโลกในทรัพย์ ผู้ใดกล่าวว่าเศรษฐีบุตรเก่งมาก ผู้นั้นเป็นคนโลกในภริยา ผู้ใดกล่าวว่าบุรุษคนหนึ่งเก่งนัก ผู้นั้นเป็นนักเลงผู้หญิง เพราะเหตุนั้นพระนางทรงนำอุปมานี้มาตรัสถามพระบรมโพธิสัตว์เป็นปัญหา พระบรมโพธิสัตว์ก็แก้ได้ตั้งพระทัยนาง ไม่ยกย่องว่าใครดีกว่า...

(กรมหลวงชินวราลงกรณ, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, 2516: 12)

2. การซ่อนนิทานเพื่อเป็นอุทาหรณ์

การซ่อนนิทานลักษณะนี้มีจุดประสงค์เพื่อแสดงตัวอย่างการกระทำหรือผลของการกระทำบางอย่าง เพื่อโน้มน้าวให้ผู้ฟังปฏิบัติตามหรือละเว้นจากการกระทำนั้น พบในทุกัมมานิกชาดก สุรัพพชาดก ศรีวิชัยชาดก ธัญชัยบัณฑิตชาดก และปฐมชาดกว่าด้วยกลแห่งสตรี

จุดเด่นของการซ่อนนิทานลักษณะนี้ คือ การใช้นิทานแสดงตัวอย่างการกระทำหรือแสดงผลของการกระทำตามคำสอนให้เห็นจริง เพื่อให้ตัวละครผู้ฟังนี้ภาพตามได้และเชื่อถือคำสอนนั้น เช่น ในปฐมชาดกว่าด้วยกลแห่งสตรี บรรดามนตรีทูลทัดทานไม่ให้พระเจ้าพรหมทัตสั่งประหารพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นพระโอรสเนื่องจากถูกพระมหีสยุง บรรดามนตรีจึงยกนิทานเกี่ยวกับหญิงร้ายมาเล่าเพื่อแสดงให้เห็นมารยาของหญิงและแสดงโทษที่เกิดขึ้นแก่ชายที่หลงเชื่อ โดยกล่าวข้อความก่อนเล่านิทานอันสรุปพฤติกรรมหญิงร้าย แล้วจึงเล่านิทานอธิบายข้อความนั้น ผู้เสพอจะได้เห็นตัวอย่างคำสอนเรื่องหญิงร้ายที่เป็นรูปธรรมอย่างหลากหลายตามจำนวนนิทานที่มนตรียกมาเล่าถึง 21 เรื่อง ตัวอย่างการเล่านิทานมีดังนี้

มนตรีนางหนึ่งจึงกราบทูลว่า ข้าพเจ้าได้อยู่เย็นเป็นสุข
เพราะบุญญาธิการของพระองค์ พระราชกุมารเปนพระราชโอรส

จะได้สืบเชื้อพระวงศ์ บำรุงแผ่นดินไปภายหน้า อันจะให้ฆ่าพระราชกุมารเสีย ด้วยถ้อยคำพระมเหสีกราบทูลนั้นไม่ควร ขอพระองค์ทรงพระกรุณาโปรด ไว้ชีวิตพระราชกุมารก่อน อันกลสัตรีนั้น มีมารยาเล่ห์ลับยอกย้อนหลายประการ ซึ่งจะทรงเชื่อฟังเอาเป็นแน่ นั้นยังมีได้ ข้าพระเจ้าจะขออุปไมยเล่านิทาน สัตรีทำกลมารยาถวาย [เริ่มเล่านิทานซ้อน] มนตรีชกธรรมเนียบ ในกลสัตรีมาเล่าถวายแล้วกราบทูลว่า อันสัตรียอมมีกลมารยาทำอุบายพ้อลงให้ชายผู้สามีหลุ่มหลง ยากที่ชายจะรู้ถึง เหมือนหนึ่งภรรยาพราหมณ์นั้น ขอพระองค์จงทรงพระดำริห์ให้ทุกซึ่ง ซึ่งจะฆ่าพระราชโอรสเสีย เพราะฟังคำสัตรีนั้นไม่ควร ขอพระราชทานชีวิตพระราชกุมารไว้ก่อน จะได้สวาศริราชสมบัติปกครองพระนครทำนุบำรุงอาณาประชาราษฎร ให้อยู่เย็นเป็นสุขขشنองพระองค์สืบไป พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงฟังธรรมเนียบกลมารยาสัตรีดังนั้น จึงดำรัสสั่งเพชฌัญญา หังสพระราชกุมารไว้...

(ปะทุมชาฎกด้วยกลแห่งษัตรี, 2414: 52-63)

ในบางกรณีที่พระโพธิสัตว์ต้องการสั่งสอนผู้ที่สอนได้ยาก ก็จะใช้นิทานอุทาหรณ์เล่าเพื่อเป็นการเตือนผู้ฟังอย่างอ้อมๆ ให้เชื่อมโยงพฤติกรรมของตนกับพฤติกรรมของตัวละครในนิทานซ้อน จนตระหนักรู้คำสอนของพระโพธิสัตว์ได้เอง การเล่านิทานเช่นนี้ช่วยให้ผู้เสกได้เห็นตัวอย่างคำสอนและช่วยแสดงให้เห็นปัญญาของพระโพธิสัตว์ในการแสดงคำสอน ดังนิทานซ้อนเรื่อง “เทวัจฉมาณพ” ใน *ธัญญชัยบัณทิตชาดก* พระโพธิสัตว์เล่าเรื่องนี้เพื่อแสดงโทษของความอกตัญญูให้พระเจ้าโกรพยราชฟัง โดยระบุว่าตัวละครมานพผู้อกตัญญูเป็นอดีตชาติของอำมาตย์ที่คอยยุยงพระเจ้าโกรพยราชอยู่ ด้านหนึ่ง นิทานเรื่องนี้ช่วยแสดงตัวอย่างของความอกตัญญู อีกด้านหนึ่งก็เป็นการเตือนพระเจ้าโกรพยราชให้ระวังบุคคลที่คอยยุยงพระองค์ไปพร้อมกัน

3. การช้อนหินทานเพื่อแสดงอดีตชาติ

การช้อนหินทานลักษณะนี้ปรากฏเฉพาะใน**ธนัญชัยบัณฑิตชาดก** มีลักษณะสำคัญคือ เป็นการเล่าเรื่องอดีตชาติของตัวละครพระโพธิสัตว์และคู่ครองของพระโพธิสัตว์ เพื่อแสดงให้เห็นว่าตัวละครทั้งสองเคยเกื้อกูลซึ่งกันและกันให้ประพฤติดีมาแต่ชาติก่อน ทำให้ตัวละครอื่นเกิดความศรัทธาในตัวละครทั้งสองและใช้เพื่อแสดงแนวคิดเรื่องการเลือกคู่ครองที่มีปัญญาจะช่วยชักนำบุคคลให้มีความประพฤติดีด้วย เช่น นิทานเรื่อง “สสีเทวี” พระโพธิสัตว์จะสั่งประหารนักโทษแต่นางสสีเทวีขอให้เว้นโทษด้วยความกรุณาและอธิบายโน้มน้าวให้พระโพธิสัตว์ยอมรับฟัง ตัวอย่างการเล่านิทานมีดังนี้

...แล้วจึงมีพระโองการตรัสแก่พระบรมโพธิสัตว์ว่า
 ดูกรพ่อนัญชัยพ่อรู้หรือไม่ว่านางกัลยาณีนี้นั้นเคยเป็นภริยามาแต่
 ก่อน ขอพระราชทานกระหม่อมฉันรู้อยู่ ปุพเพ ปฐมกัปเป ขอ
 พระราชทาน แต่แรกปฐมกัปนั้น กระหม่อมฉันได้บังเกิดเป็น
 พระยาทรงพระนามชื่อว่า มโนชราช ได้เสวยศิริสมบัติในพระ
 นครวิสาขราชธานี ครั้นนั้นนางกัลยาณีก็นี่เป็นอัครมเหสี มีนาม
 ปรากฏชื่อว่าสสีเทวี...ขอพระราชทานโจรผู้นี้กล่าวถ้อยคำดุจดั่ง
 ว่าถ้อยคำแห่งสัตบุรุษ ถ้าไม่เป็นโจรนี้เห็นทีจะมีเมตตากุณมา
 มากกว่านี้ ตสฺส ชีวิตํ ยาจิสุสามิ กระหม่อมฉันขอประทานชีวิต
 แก่โจรผู้นี้ไว้ ได้ทรงพระกรุณาประทานชีวิตแก่โจรผู้นี้เกิด
 ภายหลัง ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ ยถาริชี กโรสิ เจ้าจงกระทำ
 ตามชอบน้ำพระทัยแห่งเจ้าเกิด...ขอพระราชทาน นางสสีราชเทวี
 นั้นเมื่อกลับชาติเกิดมาคือนางกัลยาณี พระยามโนชราชนั้นคือ
 ตัวกระหม่อมฉันพระพุทธิเจ้าข้า กระหม่อมฉันนี้รู้นางเคย
 เป็นภริยามาแต่ก่อนด้วยประการฉะนี้

(นิยะดา เหล่าสุนทร, 2542: 365-372)

4. การซ่อนนิทานเพื่ออธิบายเปรียบเทียบ

การซ่อนนิทานลักษณะนี้ปรากฏเฉพาะใน**รณัญชัยบัณฑิตชาดก** พระโพรสิสตัวใช้การซ่อนนิทานเช่นนี้เพื่ออธิบายคำสอนเรื่องการทำเพ็ญจิต เนื่องจากเป็นคำสอนที่ซับซ้อนเข้าใจยาก จุดเด่นของการซ่อนนิทานลักษณะนี้คือการนำข้อความในนิทานซ่อนมาอธิบายเทียบกับข้อธรรมโดยตรงตามลำดับเรื่องที่เล่า ทำให้นิทานซ่อนมีลักษณะเป็นอุปมาของข้อธรรม นิทานแต่ละเรื่องจะมีวิธีการอธิบายข้อธรรมเหมือนกันเพื่อให้เห็นลำดับขั้นของการบำเพ็ญจิตอย่างชัดเจน เป็นการแสดงปัญญาของพระโพรสิสตัวในการแสดงคำสอนที่ลึกซึ้งให้เข้าใจได้ง่าย ตัวอย่างการอธิบายนิทานมีดังนี้

เรื่อง “คนเลี้ยงโค”	เรื่อง “บุรุษกับนางยักษ์”
ขณะเมื่อบุรุษนั้นต้อนโคของพระมหากษัตริย์ไปด้วยสำคัญว่าเป็นโคของตัวนั้น เปรียบเหมือนพระโยคาวจรอันมีปัญญายังอ่อน	ขณะเมื่อบุรุษสังวาสกับนางยักษ์นี้รักใคร่นางยักษ์ด้วยสำคัญว่า ภริยาของตน เปรียบดุจพระโยคาวจรเมื่อยังเป็นพาลปุถุชนอยู่ ยังหลุ่มหลงรักใคร่อยู่ในเบญจขันธ์ สำคัญว่าตัวตนอาตมา
ขณะเมื่อบุรุษผู้นั้นรู้ว่ามิใช่โคของตัวหามิได้ เป็นโคแห่งพระมหากษัตริย์ต่างหากนั้น เปรียบดุจพระโยคาวจรอันพิจารณาเห็นสังขารธรรมโดยพระไตรลักษณ์	ขณะเมื่อบุรุษนั้นเห็นภริยาไปกินซากอสุภะที่ป่าช้า แลรู้ว่าเป็นยักษ์นี้นั้น เปรียบดุจพระโยคาวจรเมื่อมีปัญญาพิจารณาเห็นสังขารธรรมโดยอนิจจังทุกข์ อนัตตา
ขณะเมื่อบุรุษนั้นมีความสะดุ้งตกใจกลัว เขาจะจับกุมเอาว่าเป็นผู้ร้ายนั้น เปรียบดุจพระโยคาวจรอันได้ซึ่งภยตูปัญฐานญาณกลัวแก่สังขารธรรมทั้งปวงนั้น	ขณะเมื่อบุรุษนั้นสะดุ้งตกใจกลัวแต่ภัยอันจะบังเกิดด้วยยักษ์นี้นั้น เปรียบดุจพระโยคาวจรอันได้ซึ่งภยตูปัญฐานญาณ

เรื่อง “คนเลี้ยงโค”	เรื่อง “บุรุษกับนางยักษ์”
ขณะเมื่อบุรุษนั้นปรารถนาจะไปให้พ้นจากภัยเขาจะจับนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งบุญจิตกามยตาญาณ คือปัญญานันปรารถนาจะให้จากสังขารธรรม	ขณะเมื่อบุรุษปรารถนาจะหนีนางยักษ์นี้ไปนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งบุญจิตกามยตาญาณ
ขณะเมื่อบุรุษนั้นละโคเสียปรารถนาเพื่อจะวิ่งหนีเอาตัวรอดนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งโคตรภูพานะ	ขณะเมื่อบุรุษละเสียซึ่งนางยักษ์นี้ในป่าช้าแล้ว แลบายหน้าแล่นหนีไปนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งโคตรภูพานะ
ขณะเมื่อบุรุษนั้นวิ่งตะบึงไปให้พ้นภัยนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งมคคญาณ	ขณะเมื่อบุรุษนั้นแล่นหนียักษ์นี้ไปด้วยเร็วพลัน เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งมคคญาณ
ขณะเมื่อบุรุษนั้นไปยืนอยู่ในที่ไกลพ้นภัยนั้น เปรียบดูพระโยคาวจรอันได้ซึ่งผลญาณ	ขณะเมื่อบุรุษนั้นหนีไปอยู่ในที่พ้นนางยักษ์นี้ จะติดตามมิได้นั้นเปรียบเหมือนพระโยคาวจรอันได้ซึ่งผลญาณ

จะเห็นว่าแม้คำอธิบายของนิทานซ้อนทั้ง 2 เรื่องจะใช้องค์ประกอบจากนิทานมาเปรียบเทียบต่างกัน แต่ข้อธรรมที่อธิบายนั้นเป็นเรื่องเดียวกัน ข้อความเปรียบเทียบก็มีลักษณะคล้ายคลึงกัน มีลำดับแนวทางการเปรียบเทียบไปเป็นในทิศทางเดียวกัน เพื่อให้แนวคิดที่ต้องการนำเสนอชัดเจนและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันยิ่งขึ้น

จากการวิเคราะห์วิธีการซ้อนนิทานทั้ง 4 ลักษณะ จะเห็นได้ว่าการซ้อนนิทานมีผลต่อการเล่าเรื่อง คือทำให้เรื่องดำเนินไปหรือทำให้มีปัญหาในเรื่องคลี่คลาย และมีผลต่อการนำเสนอคำสอนที่มีลักษณะต่างกันให้ชัดเจนและน่าสนใจ นิทานซ้อนแต่ละเรื่องช่วยขยายความหรือยกตัวอย่างคำสอนที่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรม หรือช่วยแสดงปัญญาของตัวละครให้โดดเด่น ซึ่งสามารถตีความเป็น

แนวคิดคำสอนแบบหนึ่งได้ ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นได้เพราะการช้อนนิทานมีส่วนสำคัญในการจัดระเบียบความคิดของผู้เสพในการรับรู้คำสอน กระตุ้นให้ผู้เสพเกิดปัญหาทั้งจากคำสอนและการพินิจพิเคราะห์คำสอนจากนิทานหลักและนิทานช้อนแต่ละเรื่อง

บทวิเคราะห์: การช้อนนิทานกับการสร้างปัญญา

กลวิธีต่างๆ ที่นำมาใช้ในวรรณคดีพระพุทธรศาสนา มีจุดประสงค์ก็เพื่อถ่ายทอดพุทธธรรมให้กระจ่างชัด เพื่อสร้างความเข้าใจ นำไปสู่ปัญญาความรู้ อันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธรศาสนา (พิสิทธ์ กอบบุญ, 2548: 200)

เมื่อพิจารณาคำสอนและวิธีการนำเสนอคำสอนของการช้อนนิทานข้างต้น จะเห็นว่าการช้อนนิทานมีบทบาทสำคัญในการสร้างปัญญาให้แก่ผู้เสพวรรณคดีกลุ่มนี้ ทั้งในแง่ที่นำเสนอคำสอนเกี่ยวกับปัญญาและที่แสดงปัญญาวารมีของพระโพธิสัตว์ ลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับที่กุสุมา รัชมณี (2525: 37-40) กล่าวถึงความจำเป็นมาของการช้อนนิทานที่มีต้นเค้ามาจากวัฒนธรรมการแสวงหาความรู้ของอินเดียโบราณ ซึ่งเจ้าลัทธิต่างๆ จะเล่านิทานเพื่อโต้แย้งหลักปรัชญาหรือศาสนา โดยใช้นิทานเป็นเครื่องมือสำคัญในการโน้มน้าวใจผู้ฟังให้เชื่อถือตามตน

ในวรรณคดีชาติกทั้ง 9 เรื่องปรากฏความคิดที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ ถือนิทานที่ตัวละครเล่าเป็นความรู้รูปแบบหนึ่ง ดังปรากฏคำเรียกนิทานที่สะท้อนความคิดนี้เช่น “ธรรมเนียบนิทาน” ใน *ปทุมชาติกว่าด้วยกลแห่งสตรี* หรือ “โบราณธรรม” ใน *สุรพษชาติก* เมื่อมองทั้งเนื้อหาแนวคิดที่นำเสนอและความคิดเรื่องนิทานคือความรู้ดังกล่าว จึงอาจกล่าวได้ว่า การสร้างปัญญาเป็นหัวใจสำคัญของการช้อนนิทานในวรรณคดีชาติกของไทย

การสร้างปัญญาให้แก่ผู้เสพวรรณคดีผ่านการช้อนนิทานไม่ได้เกิดจากการเสพเรื่องที่แสดงหลักธรรมและแสดงความประพฤติของพระโพธิสัตว์เท่านั้น

หากแต่อยู่ที่องค์ประกอบของการช้อนนิทานที่ช่วยกระตุ้นให้ผู้เล่านิทานคิดถึงความ
คำสอนด้วย

เหตุการณ์ที่มีการเล่านิทานแต่ละครั้งประกอบด้วยผู้เล่า ผู้ฟัง วิธีการเล่า
เหตุของการเล่า และสถานที่ที่เล่า เป็นต้น องค์ประกอบเหล่านี้มีส่วนกำหนด
แนวทางการตีความนิทานช้อนอย่างยิ่ง ดังที่ บอนนี ดี. เออร์วิน (Bonnie D. Irwin)
(1995: 28-30) ผู้ศึกษาการช้อนนิทานในวรรณคดีของยุโรปยุคกลางเรียกองค์ประกอบ
เหล่านี้ว่า บริบท (context) ของการช้อนนิทาน บริบทนี้มีส่วนช่วยสร้าง “แว่น” ใน
การอ่านนิทานช้อนให้สอดคล้องกับประเภทของวรรณคดี ในกรณีที่ผู้วิจัยศึกษาคือ
วรรณคดีชาดกซึ่งมีจุดประสงค์สำคัญคือ การแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา
และการแสดงการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์ องค์ประกอบของการช้อนนิทาน
จึงกระตุ้นให้ผู้เล่านิทานเชื่อมโยงแนวคิดที่ได้จากนิทานช้อนเข้ากับสาระคำสอน
ทั้ง 2 ประการ

ผู้วิจัยพบว่าองค์ประกอบสำคัญที่ใช้สร้างแว่นในการตีความในวรรณคดี
ชาดกชุดนี้ได้แก่ สถานะของผู้เล่าที่เป็นพระโพธิสัตว์ และข้อความอธิบายประกอบ
ก่อนหรือหลังเล่านิทานเพื่อกำหนดประเด็นคำสอนที่จะนำเสนอให้ชัดเจน ใน
ขณะเดียวกันก็ช่วยสร้างเอกภาพให้แก่แนวคิดที่นำเสนอผ่านนิทานช้อนที่มากกว่า
1 เรื่อง เพราะอ่านด้วย “แว่น” อันเดียวกันนั่นเอง

การให้พระโพธิสัตว์เป็นผู้เล่านิทานช่วยผูกพฤติกรรมการเล่านิทานเข้า
กับคติพระโพธิสัตว์ซึ่งเป็นบุคคลที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ความประพฤติของ
พระโพธิสัตว์จึงเชื่อมโยงกับลักษณะเด่นของพระพุทธองค์ คำสอนที่พระโพธิสัตว์
แสดงผ่านการช้อนนิทานจึงไม่ต่างจากหลักธรรมที่พระพุทธเจ้าได้แสดงแก่
พุทธศาสนิกชน องค์ประกอบนี้มีส่วนสำคัญทำให้เกิดการตีความคำสอนได้ 2
ระดับ จากตัวอย่างคำสอนที่แสดงไปในเบื้องต้น จะเห็นได้ว่านิทานช้อนส่วนใหญ่
สามารถตีความเป็นคำสอนสำหรับการใช้ชีวิตประจำวันของคนทั่วไประดับหนึ่ง
และคำสอนที่พระโพธิสัตว์แสดง ก็สามารถตีความเชื่อมโยงให้เข้ากับธรรมะใน
พระพุทธศาสนาที่ลึกซึ้งขึ้นอีกระดับหนึ่ง เช่น นิทานช้อนเรื่อง “ผลไม้พิษ”

ใน**โณฬชัยบัณฑิตชาตก**ที่กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้ การตีความในระดับทั่วไปแสดงให้เห็นว่า การคบหาผู้มีปัญญาจะช่วยให้รอดจากภัยต่างๆ แต่เมื่อตีความในระดับที่ลึกลงไป ภัยที่ผู้มีปัญญาช่วยให้รอดไม่ได้มีแต่ความตายเท่านั้น แต่เป็นภัยที่เกิดจากอวิชชา การสดับตรับฟังผู้มีปัญญาจึงเป็นหนทางไปสู่การพ้นทุกข์ได้เช่นกัน

ในแง่นี้ แนวคิดเรื่องคุณของการคบหาผู้มีปัญญาจากนิทานเรื่องดังกล่าวสามารถเชื่อมโยงกับหลักธรรมเรื่องปรโตโฆสะ หมายถึง เสียจากผู้อื่น คือ การรับฟังคำแนะนำสั่งสอน สนทนาซักถาม ฟังคำบอกเล่าจากผู้อื่น (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), 2551: 69) ซึ่งเป็นข้อธรรมอันเป็นพื้นฐานการสร้างสัมมาทิฐิให้เกิดขึ้นนำไปสู่การปฏิบัติธรรมขั้นสูงต่อไป

ส่วนการกำหนด “แวน” ในการตีความด้วยข้อความอธิบายนิทาน มีตัวอย่างเช่นเรื่อง “ภรรยานายพานิซ” ใน**ปทุมชาตก**ว่าด้วย**กลแห่งสตรี** ตัวละครข้างเขียนและลูกศิษย์ข้างเขียนต่างคบชู้กับภรรยาของนายพานิซ หากตีความโดยหลักจริยธรรมพื้นฐานแล้ว ตัวละครทั้งสองย่อมมีความผิดด้วย แต่ในเรื่องจากวรรณคดีเรื่องนี้ต้องการเน้นว่า “โทษสตรี อันมีจิตร่ำไรรีบด้วยราค ดำหริตริตรอง แต่ที่จะกะทำกลอุบาย พอลวงชายให้หลุ่มหลงด้วยเล่ห์มารยา” และ “อันกลอุบายสตรี พอลวงชายผู้เป็นสามีให้หลุ่มหลงเชื่อง่ายฟังคำ หวังจะให้ปกปิดครอบงำเสียซึ่งความชั่วของตัวเสียนั้นให้สาบสูญ” ทำให้คำสอนเรื่องมารยาของหญิงร้ายกลายมาเป็นคำสอนเด่นกว่าการตีความแวนอื่น

เมื่อพิจารณาในแง่มุมนี้ จะเห็นได้ว่าการช้อนนิทานมีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นให้ผู้เสพรณคดีใช้ปัญญาในการตีความคำสอน เนื่องจากผู้เสพรจะต้องรับรู้เรื่องเล่าตั้งแต่ 2 ชุดขึ้นไป และต้องเชื่อมโยงองค์ประกอบทางวรรณกรรมไม่ว่าจะเป็นแนวคิด โครงเรื่อง ตัวละคร หรือฉากของเรื่องเล่าทั้ง 2 ชุดเข้าด้วยกัน และตีความผ่าน “แวน” ที่นิทานหลักกำหนดมาให้ จึงจะเข้าใจสิ่งที่กวีต้องการนำเสนออย่างครบถ้วน

อีกแง่มุมหนึ่ง เนื่องจากการสอนด้วยนิทานเป็นการแปรรูปคำสอนให้กลายมาเป็นเรื่องเล่าที่มีชีวิตชีวา โดยเชื่อมโยงพฤติกรรมในนิทานนั้นเข้ากับพฤติกรรมของคนในความเป็นจริง ในกรณีที่มีการเล่านิทานซ้อนมากกว่า 1 เรื่อง จึงช่วยแสดงตัวอย่างของคำสอนให้หลากหลายกว้างขวาง ดังตัวอย่างเรื่อง **ปทุมชาติกว่าด้วยกลแห่งสตรี** ซึ่งมุ่งแสดงมารยาทของหญิงร้าย ก็ได้ชี้ให้เห็นวิธีการต่าง ๆ ที่หญิงร้ายใช้หลอกสามีของตนอย่างเป็นรูปธรรม และชี้ให้เห็นถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่กระตุ้นให้หญิงนั้นอยากมีคู่ การแสดงตัวอย่างเช่นนี้เป็นการสอนที่เข้าใจได้กระจ่างกว่าการอธิบายเพียงว่าหญิงร้ายนั้นมีมารยาทมาก การแสดงตัวอย่างคำสอนที่หลากหลายยังช่วยขยายขอบเขตความรู้ของผู้เสพในประเด็นที่สอนนั้นยิ่งขึ้นไป ทั้งยังช่วยดึงดูดใจผู้เสพให้มีสมาธิจดจ่ออยู่กับเนื้อเรื่องและชุดตัวละครที่เปลี่ยนไป โดยยังคงแก่นสำคัญไว้ ทำให้การนำเสนอคำสอนนั้นมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การสอนนิทานจึงช่วยสร้างทั้งสมาธิและกระตุ้นให้ผู้เสพวรรณคดีได้ใช้ความคิด จนเกิดเป็นปัญญา อันถือเป็นบทบาทสำคัญอย่างหนึ่งของวรรณคดีพระพุทธศาสนา

ความสรุป

การวิเคราะห์ทั้งหมดแสดงให้เห็นว่า คำสอนที่นำเสนอผ่านการสอนนิทานในวรรณคดีชาติทั้ง 9 เรื่องมีปัญญาคำสอนสำคัญ ปรากฏทั้งปัญญาที่เป็นหลักธรรมและปัญญาบารมีของพระโพธิสัตว์ โดยมีคำสอนเรื่องอื่น ได้แก่ คำสอนเรื่องการคบคน คำสอนเรื่องวิบากกรรม และคำสอนเรื่องการบำเพ็ญจิตแทรกอยู่ด้วย การสอนนิทานช่วยนำเสนอคำสอนเหล่านี้ให้ผู้เสพวรรณคดีเข้าใจผ่านการสาธกตัวอย่างนิทานซ้อนที่มีแนวคิดสอดคล้องกับแนวคิดของวรรณคดี ทำให้ผู้เสพได้รับทราบคำสอนที่เป็นรูปธรรม เชื่อมโยงเข้ากับพฤติกรรมในชีวิตจริงได้ง่าย ในขณะเดียวกัน เนื้อหาคำสอนที่แตกต่างหลากหลายยังนำเสนอด้วยวิธีการสอนนิทานที่แตกต่างกัน ซึ่งขึ้นอยู่กับการผูกเงื่อนไขในเนื้อเรื่องของวรรณคดีแต่ละเรื่อง ทำให้การนำเสนอคำสอนมีความน่าสนใจชวนติดตามยิ่งขึ้น

การช้อนนิทานยังมีบทบาทในการกระตุ้นให้ผู้เสพวรรณคดีใช้ปัญญาในการพินิจคำสอนให้ลึกซึ้งขึ้น ด้วยการใช้สถานะของตัวละครพระโพธิสัตว์ในฐานะผู้เล่านิทาน ทำให้สามารถตีความคำสอนได้ทั้งในระดับทั่วไปและระดับที่เชื่อมโยงกับธรรมะในพระพุทธศาสนา และการใช้ข้อความอธิบายนิทานในการเน้นย้ำประเด็นคำสอนให้เกิดเอกภาพ แม้ว่าจะมีนิทานช้อนหลายเรื่อง แต่ผู้เสพวรรณคดีก็ยังคงสามารถเข้าใจแนวคิดสำคัญได้อย่างต่อเนื่องเพราะมองนิทานช้อนเหล่านั้นด้วย “แว่น” อันเดียวกัน จึงอาจกล่าวได้ว่า การช้อนนิทานเป็นกลวิธีนำเสนอคำสอนในวรรณคดีชาดกที่มีคุณค่าในการสร้างปัญญาตามแนวทางพุทธศาสนาอีกกลวิธีหนึ่ง

บทความนี้ได้ศึกษาการช้อนนิทานในวรรณคดีชาดกของไทยในแง่ที่สัมพันธ์กับประเภทของวรรณคดี ผลการศึกษาที่ได้ช่วยแสดงให้เห็นการนำกลวิธีซึ่งมีต้นกำเนิดจากวรรณคดีต่างประเทศมาใช้ในบริบทของวรรณคดีพระพุทธศาสนา และช่วยขยายขอบเขตการศึกษาการช้อนนิทานในวรรณคดีไทยให้กว้างขวางยิ่งขึ้น อันจะเป็นแนวทางในการศึกษากลวิธีนี้ในวรรณคดีประเภทอื่นๆ ต่อไป

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กุสุมา รัชมณี. 2525. **นิทานอุทาหรณ์ในวรรณคดีสันสกฤต**. นครปฐม: ภาควิชา

ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวัง
สนามจันทร์.

ชินวรสิริวัฒน์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวง. 2516. **ศรีวิชัย**. (ม.ป.ท.) (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนายท่วย ศรีสำอางค์ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
วันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2516)

ฐานิสร์ ชาครัตน์พงศ์. 2537. ความรู้เรื่องชาดก. ใน **อายุบวร**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษา
 ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (รบกพระคุณครูใน
 โอกาสเกษียณอายุราชการผู้ช่วยศาสตราจารย์ฐานิสร์ ชาครัตน์พงศ์)

นกกระจาบกลอนสวด. 2548. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.

นิยะดา เหล่าสุนทร. 2538. **ปัญญาสชาดก: ประวัติและความสำคัญที่มีต่อ
 วรรณกรรมร้อยกรองของไทย**. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.

นิยะดา เหล่าสุนทร. 2542. **ธัญชัยบันทิตชาดก: ภาพสะท้อนภูมิปัญญาของ
 ชาวอยุธยา**. กรุงเทพฯ: แม่คำฝาง.

ปทุมชาฎกกว่าด้วยกลแห่งษัตริ. 2414. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง.
 (เอกสารอัดสำเนา)

ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. 2511. **สรรพสิทธิ์คำฉันท์**.
 กรุงเทพฯ: หน่วยเสริมทัศนศึกษาวัดพระเชตุพนฯ. (พิมพ์เป็นมุกตานุสรณ์ใน
 การที่ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเลื่อนสมณศักดิ์ พระรัตนเวที เป็น พระราช
 โมลี และทรงตั้งพระครูสุนทรโฆสิต (แจ่ม) พระคุณวิจิตรโฆษา (ทองใบ) เป็น
 พระครูสัญญาบัตรชั้นโท 5 ธันวาคม 2511)

ปรมินท์ จารวร. 2543. "องค์ประกอบของนิทานซ้อนนิทานในนิทานเวตาล." **วารสาร
 ภาษาและวรรณคดีไทย**. 17 (ธันวาคม 2543), 38-62.

ปัญญาสชาดก เล่ม 1, 2. 2549. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). 2551. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวล
 ธรรม**. พิมพ์ครั้งที่ 11. กรุงเทพฯ: เอส. อาร์. ฟรินติง แมส โปรดักส์.

พิสิทธิ์ กอบบุญ. 2548. **ปูจณ-วิสัยนา: กลวิธีทางวรรณศิลป์ในวรรณคดีไทยพุทธ
 ศาสนา**. วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชา
 ภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา. 2545. **วรรณคดีพุทธศาสนาพากย์ไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ:
 บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน). (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก
 ในการพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา
 ณ วัดโสมนัสวิหาร วันอาทิตย์ที่ 13 มกราคม 2545)

สายวรุณ น้อยนิมิตร. 2542. อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอน
ของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น. วิทยานิพนธ์
อักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย ภาควิชาภาษาไทย
คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

Irwin, Bonnie D. 1995. "What's in a Frame? The Medieval Textualization of
Traditional Storytelling." **Oral Tradition** 10, 1: 27-53.